

СТЕПАН БАНДЕРА В РАДЯНСЬКІЙ ВЕРСІЇ ІСТОРІЇ

Теміров Богдан Юрійович,
*аспірант кафедри історії України та спеціальних
галузей історичної науки Донецького національного
університету імені Василя Стуса*
temirovbogdan@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4518-5574

Мета розвідки полягає в аналізі характеру презентації постаті С. Бандери в радянській концепції історії. Адже до цього діяча не згасає інтерес уже понад півстоліття, та, як наслідок, сформувався потужний пласт різновекторних уявлень про лідера ОУН(б). Одіозний міф про лідера ОУН(б) був сформований за радянської доби, у чому прислужилися й тогочасні професійні історики. Розуміння його витоків сприятиме толеруванню сучасного українського суспільства та зміцненню української ідентичності. Дослідження здійснене із залученням загальнонаукових (аналітико-синтетичного, проблемно-хронологічного, узагальнення) та спеціальних історичних (історико-типологічного, історико-біографічного) **методів**, які дали змогу вибудувати загальну конфігурацію дослідження та виявити характеристичні ознаки радянської історичної концепції щодо позиціонування С. Бандери. **Результати.** *Вивчення історичної літератури показало, що у радянському науковому просторі спостерігалось або виразно емоційне таврування лідера ОУН(б), або ж його повне ігнорування. На сторінках більшості наукових видань з історії відсутня навіть згадка прізвища С. Бандери, натомість сторінки рясніють брутальним «бандерівці», «українські буржуазні націоналісти». Ключовою причиною демонізації Провідника виступала його безапеляційна боротьба зі сталінським режимом. Висновки.* У повоєнні десятиліття негативний образ С. Бандери просувався у пропагандистській літературі, що продукувалася для потреб підрозділів системи держбезпеки. До його постаті докладався набір стандартних негативних означень про співпрацю з «німецькими фашистами». У другій половині XX ст. оформилася цілком виразна радянська концепція українського націоналізму як «найбільшого ворога українського народу». Їй притаманні ідеологічна зашореність, перекручування та замовчування фактів, фальсифікація подій, відверто брутальне ставлення до провідних діячів ОУН. Щодо постаті С. Бандери, то на сторінках наукових праць вживалося загальне поняття «бандерівці», його ж особистість майже повністю «випала» з поля зору професійних істориків.

Ключові слова: Провідник ОУН(б), історична постать, радянська концепція, науковий вимір, пропаганда.

STEPAN BANDERA IN THE SOVIET VERSION OF HISTORY

Temirov Bohdan Yuriyovych,
*Postgraduate Student at the Department of History
of Ukraine and special branches of historical science
Vasyl' Stus Donetsk National University*
temirovbogdan@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4518-5574

The research aims at exploring Stepan Bandera's character through the lens of the Soviet reading of history. After all, interest towards Bandera has not been fading for half a century and as an outcome a significant amount of scholarly studies of OUN-B's leader has accumulated. Myth-making about Bandera has been particularly in focus of the Soviet propaganda with the historians' contribution. Hence, grasping the roots of the myths would enhance tolerant treatment of the past by contemporary Ukrainian society as well as strengthen the unique Ukrainian identity. The research is undertaken through application of general (analytical-synthetic, chronological and generalisation methods) and specialised historical **methods** such as historical-typological, historical-biographic methods that constitute the foundation of the research and contribute to rigorous assessment of the Soviet interpretation of Stepan Bandera's figure. **Findings.** The scholarly literature review has demonstrated depiction of OUN-B's leader either in emotional lens or his complete disregard. Most significant scholarly research does not contain a single mentioning of Stepan Bandera's name, however their pages are full of brutal "Banderovits" and Ukrainian bourgeois nationalists' depiction. The key explanation for demonizing the leader was his principled struggle against the Stalinist regime. **Conclusions.** In the postwar decade, Stepan Bandera's negative image was enhanced by the propaganda literature published with the goal of satisfying the requirements of the state security apparatus. Bandera's figure was tied to a set of entrenched labels as cooperation with Nazis. In the second half of the XX century a Soviet interpretation of Ukrainian nationalism as «the greatest enemy of the Ukrainian people» took its final shape. Its features are ideological obscurantism, distortion and concealment of facts and hatred towards OUN-B's leading personalities. As for Stepan Bandera, the generalised notion of Bandera and "banderovits" was in common use in scholarly works which led to his ignorance by historians.

Key words: OUN(b) leader, historical figure, Soviet concept, scientific dimension, propaganda.

1. Вступні зауваги до розкриття теми. Історія боротьби за українську незалежність багата на визначні епізоди, результат яких визначала не лише епоха, а й люди, що їх скеровували. До таких відноситься очільник ОУН(б) Степан Бандера. Інтерес до його постаті не згасає уже понад півстоліття, що є наслідком як динамічних процесів, у яких він брав участь, так і символізації його імені у діаметрально протилежних світоглядних системах щодо місця України у світовому просторі. Він зображувався як герой та лиходій, як визволитель пригнобленої нації й терорист, як український патріот і нацистський колаборант. Аналіз оцінок С. Бандери є важливим з огляду на тривалі дискусії не лише в науковому, а й громадянському середовищі. Тональність позиціонування лідера українських націоналістів актуалізуються в умовах гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, адже її складовою частиною є наступ на національну ідентичність українців. Одіозний міф про С. Бандеру сформований радянськими спецслужбами, поширений пропагандистами, продовжує експлуатуватись у сучасному соціокультурному просторі. Суттєву роль у його формуванні відіграли професійні радянські історики, затиснуті в офіційній концепції. Розуміння витоків комуністичної міфотворчості сприятиме позбавленню від застарілих ідеологічних штампів, що наразі перетворилися на зброю проти українства, зміцненню української ідентичності, розширенню меж фахового історичного дослідження.

Історіографічні виміри постаті С. Бандери актуалізувалися на зламі 1990-х – 2000-х рр., коли з'явилися публікації авторства Ю. Киричука, М. Посівнича, А. Русначенка, В. Трофимовича та інших істориків (Киричук, 2003; Посівнич, 2008; Русначенко, 2002; Трофимович, 2009). Ці автори критично оцінили «здобутки» радянського історіописання щодо українського національно-визвольного руху. Зокрема, показовим є зауваження А. Русначенка, що у радянських історичних працях «було чимало сторінок, але не було науки, не було правди» (Русначенко, 2002: 7). Ю. Киричук відзначив певну користь знайомства з радянською історіографією, завдяки якій молоде покоління дізнавалося про український визвольний рух середини ХХ ст., а імена його очільників, серед яких названо й С. Бандеру, оповиті радянськими ідеологічними перекрученнями, «ставали легендою» (Киричук, 2003: 41). Наступна хвиля актуалізації історіографічного виміру постаті С. Бандери припала на другу половину 2010-х рр. під впливом початку російської агресії на терени України (Іщук, Ніколаєва, 2014; Футала, 2015). Зокрема, О. Іщук і Н. Ніколаєва привернули увагу до масових накладів у радянську добу книг неприховано пропагандистського характеру – авторства

В. Варецького, К. Дмитрука, В. Кравченка, Ф. Маланчука та інших, в яких подано безпечливо негативні характеристики українському визвольному рухові та його лідерам (Іщук, Ніколаєва, 2014: 313–314). *Попри певні здобутки у критичному аналізі специфіки радянського нарративу, напрацювання щодо діяльності лідера ОУН(б), якщо й аналізувалися, то переважно у загальному контексті процесу вивчення історії ОУН. Така ситуація спонукає до спеціального дослідження радянських підходів до характеристики С. Бандери, що і є метою даної розвідки.*

Дослідження здійснене із залученням загальнонаукових (аналітико-синтетичного, проблемно-хронологічного, узагальнення) та спеціальних історичних (історико-типологічного, історико-біографічного) **методів**, які дали змогу вибудувати конфігурацію дослідження та виявити характеристичні ознаки радянської історичної концепції щодо позиціонування С. Бандери. Дослідження спирається на історіографічні джерела, до яких включено праці радянських авторів.

2. Формування пропагандистського образу С. Бандери

Витоки позиціонування С. Бандери в радянському середовищі варто шукати у пропагандистських закликах періоду Другої світової війни. З метою паплюження націоналістів, як зауважив А. Русначенко, літаки Червоної армії в німецькому тилу розкидали листівки, в яких діяч виставлявся німецьким агентом, що маскувався борцем за свободу, прагнув за завданням німецької влади розколоти український народ. Українців закликали відступити від С. Бандери та приєднатися до партизанів (Русначенко, 2002: 224). Зокрема, у зверненні 21 травня 1943 р. радянських органів влади до українців на окупованій частині України С. Бандера, як і А. Мельник, показані тими, хто рухається в «обозі німецької армії» (Косик, 1993: 354).

Після завершення війни розгорнулася кампанія зі створення радянської версії її історії, в якій відводилося місце й «українським буржуазним націоналістам» як «класовим ворогам». До них відносився і очільник Проводу ОУН(б). Негативний образ С. Бандери методично просувався у пропагандистській літературі, що продукувалася для потреб підрозділів системи держбезпеки (Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности, 1955; Українські буржуазні націоналісти – запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України, 1972; Украинские буржуазные националисты – злейшие враги украинского народа, 1953). На її сторінках стисло подавалася радянська версія історії українських націоналістів, в контексті якої згадувався С. Бандера. Виклад

зводився до набору стандартних негативних означень про ставку «німецьких фашистів» на С. Бандеру як на найактивнішого «главаря» ОУН, котрий мав значні зв'язки у Західній Україні (Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности, 1955: 44–46). За версією укладачів, С. Бандера та А. Мельник намагались вислужитись перед німецькими фашистами та допомогти їм у загарбанні України й поневоленні українського народу. Арешт С. Бандери нацистами потрактовано як здійснений за попередньою домовленістю з метою створення довкола його імені ореолу мученика (Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности, 1955: 50). А після звільнення в 1944 р. він наче б то отримав від «фашистської» влади нові завдання боротьби з СРСР, а в повоєнний час до нього великий інтерес виявляли американці. Загалом ОУН позиціоновано як «бандитсько-терористичну» організацію, що накладало відбиток і на її очільника (Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности, 1955: 57, 93, 115). «Боротьба» зі С. Бандерою як з «українським буржуазним націоналістом» тривала до кінця радянської доби, що не могло не позначитись на підходах науковців-істориків.

3. Провідник ОУН(б) під пером радянських істориків

Після загибелі Провідника ОУН(б) розгорнулася кампанія з негативізації всього, що пов'язано з його іменем. Заручником/учасником стало й наукове історіописання. Виклад радянської концепції у концентрованому вигляді було представлено в узагальнюючих виданнях, серед яких двотомна «История Украинской ССР». Ім'я С. Бандери згадано один раз, у цитаті із свідчень Е. Штольца Нюрнберзькому трибуналу про доручення «німецьким агентам» А. Мельнику та С. Бандері організувати провокаційні виступи «на Україні» (История Украинской ССР, 1954: 470–471). Наймасштабнішим узагальнюючим виданням радянської доби стала восьмитомна «Історія Української РСР». Про С. Бандеру у цьому виданні йдеться у розділі 2 «Злочинні цілі фашизму. початок народної війни в тилу ворога на території України», підрозділі з красномовною назвою «Націоналістичні прислужники Гітлера». У невеличкому фрагменті ім'я Бандери згадано тричі, частіше фігурує термін «бандерівці». Риторика цього тексту доволі показова для радянського історіописання: «буржуазні націоналісти» прагнули створення «на Україні» маріонеткового уряду, 30 червня 1941 р. вони вчинили «кроваву резню польської інтелігенції», мріяли про владу над народом на загарбаній

території (Історія Української РСР, 1977: 103).

Доволі показовими для радянського історіописання є праці К. Дмитрука «Приречені: буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції», В. Замлинського «Тавровані презирством народу» (Дмитрук, 1981; Замлинський, 1974). Лейтмотивом цих публікацій стали таврування українських націоналістів колабораціоністами, терористами, звинувачення у злочинах проти людяності. Самостійницький рух подавали як інспірований ззовні, позиціонували як політичний і кримінальний бандитизм, далекий від інтересів населення і без достатньої соціальної бази.

Радянське позиціонування С. Бандери представлено в монографії завідувачки відділу музею історії Великої Вітчизняної війни Т. Першиної «Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944». Авторка звинувачує ОУН в організації системи масових вбивств, допомозі поліції в населених пунктах «окупированной Украины», створенні батальйонів «Роланд» і «Нахтігаль» (Першина, 1985: 30). У томах проекту «Історія міст і сіл Української РСР», присвячених західноукраїнським областям, присутні фрази такого ґтибу: «Активними співучасниками злочинів гітлерівців були українські буржуазні націоналісти. 30 червня 1941 року слідом за німецько-фашистськими військами у Львові з'явився каральний батальйон «Нахтігаль», який на своєму шляху залишав гори трупів... Українські буржуазні націоналісти брали безпосередню участь у знищенні мирних радянських громадян, допомагали окупантам проводити політику розпалювання міжнародної ворожнечі» (Історія міст і сіл Української РСР, 1968). При цьому власне ім'я С. Бандери не згадується.

Ключовою причиною демонізації Провідника ОУН(б) та його прибічників, на слухину думку сучасних істориків, виступала його послідовна боротьба з радянським режимом, за що й був підступно ним знищений. Надалі ім'я С. Бандери набуло символічного змісту – як уособлення не лише української національно-визвольної боротьби, але й антирадянськості (Верстюк, 2009; Русначенко, 2002: 399–400).

4. **Висновки.** У другій половині ХХ ст. оформилася цілком виразна радянська концепція щодо українського націоналізму як «найбільшого ворога українського народу». Їй притаманні ідеологічна зашореність, перекручування та замовчування фактів, фальсифікація подій, відверто бруталне ставлення до провідних діячів ОУН. Усе це перетворювало праці радянських істориків із даної проблеми швидше на пропагандистські памфлети, ніж на наукові роботи. Пов'язуючи український визвольний рух з німецькими, а щодо повоєнних років – з американськими чи

британськими спецслужбами, ці автори наголошували на його несамостійності, по суті відмовляючи українцям у здатності до державотворення. Самого ж С. Бандеру позиціонували як маріонетку Заходу. На сторінках більшості видань з історії, що мали науковий статус, відсутні згадки прізвища Бандери, натомість вони рясніють брутальним «бандерівці», «українські буржуазні

націоналісти». У радянському науковому просторі спостерігалось або виразно емоційне таврування небажаної персони, якою був лідер ОУН(б), або ж її повне ігнорування/забуття. Однозначно негативний погляд на С. Бандеру протягом повоєнних десятиліть вкорінився у масовій свідомості, перетворившись на усталений стереотип, який і нині циркулює у частині українського соціуму.

Література:

1. Верстюк В. Симон Петлюра в історичній свідомості українського суспільства (до 130-річчя народження). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1737678.html>. 22 травня 2009, 22:46. (дата звернення: 20.06.2022)
2. Дмитрук К.Є. Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів : Каменярь, 1981. 327 с.
3. Замлинський В. Тавровані презирством народу. Київ : Політвидав України, 1974. 96 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.). Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 998 с.
5. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 7 / голов. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. ; редкол. тому: В.І. Клоков (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1977. 536 с.
6. История Украинской ССР. Т. 2 / Ред. кол.: А.К. Касименко (гл. ред.), Ф.Е. Лось, С.Н. Белоусов, И.А. Гуржий та ін. / АН Украинской ССР. Институт истории Украины. Киев : Изд-во АН УССР, 1954. 660 с.
7. Ішук О., Николаєва Н. Стратегії ОУН «Дажбог», «Орлик», і «Олег». *Український визвольний рух*. № 19. 2014. С. 309–361.
8. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
9. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. Львів : НТШ, 1993. 658 с.
10. Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні, 1941–1944. Київ : Наук. думка, 1985. 170 с.
11. Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности (учебный материал) / сост.: Л.С. Бурдин, И.В. Хамазюк, С.В. Прудько, Н.А. Кулешов. Москва : Высшая школа КГБ при Совете Министров СССР, 1955. 162 с.
12. Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто-Львів : Вид-во «Літопис УПА», 2008. 97 с.
13. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2002. 519 с.
14. Трофимович В. Степан Бандера у спогадах та публіцистиці. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 17, 2009. С. 212–218.
15. Українські буржуазні націоналісти – запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України. Львів : Б. в., 1972. 24 с.
16. Украинские буржуазные националисты – злейшие враги украинского народа. Лекция. Харьков : Б. в., 1953. 36 с.
17. Футала В. Постаць Степана Бандери в історіографії та сучасній історичній пам'яті. *Український визвольний рух*. 36. 20. Львів, 2015. С. 56–73.

References:

1. Verstiuk, V. (2009). Symon Petliura v istorychnii svidomosti ukrainskoho suspilstva (do 130-richchia narodzhennia) [Simon Petliura in the historical consciousness of Ukrainian society (to the 130th anniversary of his birth)]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/1737678.html>. 22 travnia 2009, 22:46. [in Ukrainian].
2. Dmytruk, K. Ye. (1981). Pryrecheni: Burzhuazno-natsionalistychni ta uniatski provokatory na posluhakh fashyzmu ta imperialistychnoi reaktsii [Doomed: Bourgeois-nationalist and Uniatic provocateurs in the service of fascism and imperialist reaction]. Lviv: Kameniar. [in Ukrainian].
3. Zamlynskiy, V. (1974). Tavrovani prezyrstvom narodu [Branded with contempt of the people]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Ishchuk, O., Nikolaieva, N. (2014). Stratehii OUN «Dazhboh», «Orlyk», i «Oleh» [Strategies of OUN «Dazhboh», «Orlyk», and «Oleh»]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. № 19, s. 309–361. [in Ukrainian].

5. n. a. (1968). Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR: V 26 t. Lvivska oblast [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: In 26 volumes. Lviv region] / Red. kol. tomu: Malanchuk V. Yu. (hol. redkol.). Kyiv: Holov. red. URE AN URSR. [in Ukrainian].
6. n. a. (1977). Istoriiia Ukrainskoi RSR: U 8 t., 10 kn. T. 7 [History of the Ukrainian SSR: In 8 vols., 10 books. T. 7] / Holov. redkol.: Yu. Yu. Kondufor (holov. red.) ta in.; Redkol. tomu: V. I. Klokov (vidp. red.) ta in. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
7. n. a. (1954). Istoryia Ukraynskoi SSR [History of the Ukrainian SSR]. T. 2 / Red. kol.: A. K. Kasymenko (hl. red.), F. E. Los, S. N. Belousov, Y. A. Hurzhyi, P. S. Zahorskyi, N. Y. Suprunenko. Kyiv: Yzd-vo AN USSR, 1954. [in Russian].
8. Kyrychuk, Yu. (2003). Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [The Ukrainian national movement of the 40s and 50s of the 20th century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava. [in Ukrainian].
9. Kosyk, V. (1993). Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini [Ukraine and Germany in World War II]. Lviv: NTSh. [in Ukrainian].
10. Pershyna, T. S. (1985). Fashystskyi henotsyd na Ukrayne, 1941–1944 [Fascist genocide in Ukraine, 1941–1944]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
11. n. a. (1955). Podrivnaia deiatelnost ukraynskykh burzhuaznykh natsyonalystov protyv SSSR y borba s neiu orhanov hosudarstvennoi bezopasnosti (uchebnii materyal) / [Sost.: L. S. Burdyn, Y. V. Khamaziuk, S. V. Prudko, N. A. Kuleshov]. Moskva: Visshaia shkola KHB pry Sovete Mynystrov SSSR, 1955. [in Russian].
12. Posivnych, M. Stepan Bandera – zhyttia, prysviachen svobodi [Stepan Bandera – a life dedicated to freedom]. (2008). Toronto-Lviv. Vyd-vo «Litopys UPA». [in Ukrainian].
13. Rusnachenko, A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. (2002). Kyiv: Universytetske vyd-vo «PULSARY» [in Ukrainian].
14. Trofymovych, V. (2009). Stepan Bandera u spohadakh ta publitsystytsi [Stepan Bandera in memoirs and journalism]. *Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii. Zbirnyk naukovykh prats. Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 17, s. 212–218. [in Ukrainian].
15. n. a. (1972). Ukrainski burzhuazni natsionalisty – zapekli vorohy sotsialistychnykh peretvoren v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy [Ukrainian bourgeois nationalists – fierce enemies of socialist transformations in the western regions of Ukraine] (1972). Lviv: B. v. [in Ukrainian].
16. n. a. (1953). Ukraynskye burzhuaznie natsyonalysty – zleishye vrahyy ukraynskoho naroda [Ukrainian bourgeois nationalists are the worst enemies of the Ukrainian people] (1953). Kharkiv: B. v. [in Russian].
17. Futala, V. (2015). Postat Stepana Bandery v istoriografii ta suchasniy istorychnii pamiaty [The figure of Stepan Bandera in historiography and modern historical memory]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Zb. 20. Lviv, s. 56–73. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022
The article was received 30 June 2022